

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ННЦ «Інститут біології та медицини»

Кафедра біології рослин

Завідувач кафедри

д.б.н, професор Таран Н.Ю.

Протокол № ____ засідання кафедри

від “ ____ ” _____ 20__ р.

**ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИН-СИМВОЛІВ УКРАЇНИ
В ЛАНДШАФТНОМУ ПЛАНУВАННІ ЗЕЛЕНИХ ЗОН**

Кваліфікаційна робота бакалавра

4 курсу денної форми навчання

за спеціальністю

Садово-паркове господарство

Аксененко Софії Олегівни

Науковий керівник від кафедри

кандидат біологічних наук, асистент

Коваленко М.С.

Робота виконана на кафедрі біології рослин ННЦ «Інститут біології та медицини»

під керівництвом к.б.н., асист. Коваленко М.С.

Оцінка захисту роботи

Київ – 2023 р

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД	6
1.1. Багатофункціональність рослин-символів України	6
1.2. Значення рослин-символів для благоустрою міських ландшафтів в умовах сьогодення	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕНЬ	29
2.1. Методи дослідження	29
2.2. Експериментальний підхід «Укрланд». Принцип та цілі	29
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ЧАСТИНА. ЛАНДШАФТНО-ПЛАНУВАЛЬНЕ РІШЕННЯ ОБ’ЄКТУ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ПРОЄКТУВАННЯ	31
3.1. Характеристика об’єкту дослідження. Історична довідка. Вихідні дані	31
3.2. Природно-кліматичні особливості ділянки проєктування. Аналіз ґрунтів ..	35
3.3. Обґрунтування вибору рослин для створення ландшафтної композиції.....	38
3.4. Проєктне рішення	39
УЗАГАЛЬНЕННЯ	47
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

В умовах сьогодення увагу суспільства наполегливо привертають такі питання як самоусвідомлення, національна та етнічна самоідентифікація. Відповіді на ці питання полягають у вивченні своєї історії, своєї культури та свого коріння. Попри загальну глобалізацію, саме в наші часи відроджується український етнос. Люди прагнуть повернення традицій своїх предків, адже історична пам'ять народу — це унікальний феномен. Велику роль в процесі самопізнання та ідентифікації відіграють національні символи, що дійшли до нас з минувшини. В час, коли наш народ чинить опір російській навалі, ці символи є не лише відображенням подій минулого, а й допомагають створювати майбутнє нашої нації та нашої країни. Складні часи, які переживають сьогодні українці, їх сила духу, волелюбність, нескореність та неймовірна відвага нині надихають митців та, зокрема, ландшафтних дизайнерів на створення об'єктів, які б сприяли поширенню українських наративів. Використання рослин – національних символів у проєктуванні парків, скверів та зон загального відпочинку під час відновлення та післявоєнної розбудови України набуває надзвичайної актуальності. Дизайн ландшафтів в українському стилі з культивуванням рослин, що викликають асоціації з Україною, може сприяти підтримці української діаспори та популяризації нашої держави за кордоном.

Метою роботи є дослідження перспективи використання рослин-символів України для створення ландшафтних композицій в парках та зелених зонах загального користування України, а також в місцях встановлення пам'яток та об'єктів, пов'язаних з Україною, за кордоном.

Для досягнення мети визначено такі **основні завдання**:

- ознайомитись з типовим асортиментом рослин, наділених символізмом в українській культурі та фольклорі;

- систематизувати рослини за принципом їхнього символічного навантаження;
- проаналізувати можливості використання рослин-символів України в ландшафтному озелененні;
- створити проектну пропозицію озеленення та благоустрою території парку «Тюркеншанц» у м. Відень, Австрія, з використанням рослин, асоційованих з Україною.

Об’єкт дослідження: ландшафтне середовище та благоустрій парків на прикладі ділянки в Тюркеншанц парку (м. Відень, Австрія).

Предмет дослідження: рослини-символи України; художньо-містична символіка в аспектах благоустрою та проектуванні зон озеленення в урбаністичному середовищі.

Методика дослідження: в роботі використано теоретичні, емпіричні та візуальні методи дослідження. Зокрема, проведено аналіз та систематизацію рослин за принципом географічних ареалів їх розповсюдження та символічного значення, проведено спостереження, натурні дослідження та фотофіксації ділянки. В експериментальній частині застосовано 3D моделювання за допомогою спеціального програмного забезпечення (Sketchup pro 2022, Twilight Render V2).

Наукова новизна: наукова новизна роботи полягає у застосуванні якісно нового підходу до планувальної структури ландшафтного простору в парках, скверах та зелених зонах загального користування, в основі якого є створення локалізованих ландшафтних композицій з використанням рослин-символів України, що сприятиме національному самоусвідомленню та популяризації України за кордоном.

Практичне значення: отримані результати роботи можуть бути використані при плануванні та проектуванні зелених зон: парків, скверів та інших зон загального користування як в нашій країні, так і за її межами. Оригінальний підхід

озеленення міських територій із використанням рослин-символів України є перспективним в умовах післявоєнної розбудови країни.

РОЗДІЛ 1

ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

1.1. Багатофункціональність рослин-символів України

Завдяки унікальному географічному розташуванню та сприятливому континентальному клімату, який є найпоширенішою кліматичною зоною нашої країни, флора України представлена значною різноманітністю видового складу. На території України нараховується до 16 тис. видів рослин. У різноманітності багатого рослинного світу, що було науково досліджено на території України, можна відокремити групу рослин, яка тісно пов'язана з історичним минулим країни, з її культурою та фольклором. Символізм оточуючих предметів, істот та рослин у всі часи були невід'ємною складовою історично-культурного розвитку суспільства. В сучасному житті ми звертаємось до символів як до образів, що прийшли з нашого минулого, з нашої багатовікової історії. Як вважає О.В. Родоманова, «...наші символи живуть у народних думках, піснях, переказах і легендах. Ці символи — ознаки нашого роду, що вирізняють нас, українців, з-поміж інших народів, роблять нас самобутніми, неповторними, тобто автентичними. Ці символи — образ нашої України, пісенного, калинового, солов'їного краю» [31]. Інструментом пізнання української автентичності, зокрема, є найменування флори і фауни, властивості яких люди намагалися пізнати протягом багатьох століть. Спостереження та досвід культивування рослин впродовж тривалого часу дозволили виокремити певні особливості, за якими рослини наділяли символічним значенням, а також використовували у різних сферах життя: медицині, харчуванні, побуті, обрядності. До національних символів, що асоціюються з автентичною Україною, можна віднести рослини, які відповідають наступним критеріям: географічні ареали поширення, історичні факти та згадки в обрядових традиціях, літературі та мистецтві, багатовікове

використання їхніх властивостей в побутовій сфері, медицині та кулінарії тощо. Згідно з науковими працями І.Г.Серебрякова [32], всі рослини-символи України можна розподілити на три головних групи в залежності від їх життєвої форми: деревні рослини (дерева та чагарники), напівдеревні рослини та трав'янисті рослини (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні життєві форми рослин-символів України

Життєва форма	Характеристика	Рослини-символи
Деревні рослини (дерева та чагарники)	Багаторічні рослини, які мають здерев'янілий головний пагін або декілька пагонів (у чагарників). Переважно високі рослини. Мають різну тривалість життя (від двох до декількох сотень років).	Дерева: дуб, верба, тополя, горобина, смерека, сосна карпатська Чагарники: калина, терен, бузина
Напівдеревні рослини	Багаторічні рослини, в яких верхня частина надземних пагонів трав'яниста, а нижня – здерев'яніла. Тривалість життя від декількох десятків до декількох сотень років.	Полин, чебрець, рута

Трав'янисті рослини	Багаторічні й однорічні рослини, які характеризуються відсутністю багаторічних надземних частин. Не мають здерев'янілих пагонів.	Чорнобривець, барвінок, соняшник, мальва, мак, папороть, хміль
---------------------	--	--

Більшість рослини, що мають символічне значення в Україні, характеризуються високими декоративними властивостями та є придатними для використання в озелененні ділянок приватного користування та громадських місць.

1. **Дуб звичайний, або черешчатий** (*Quercus robur*, синонім *Quercus pedunculata*) (рис. 1.1.А)

Загальна характеристика: рід листопадних дерев родини букових (*Fagaceae*). Відомо 430 видів роду, поширених у Центральній та Східній Європі. Росте у широколистяних і змішаних лісах, гаях, байраках, балках по долинах річок, крутих схилах в Європейській частині, на Кавказі, в суміші з іншими породами майже по всій території України. Дерево до 35–50 м заввишки із стовбуром діаметром до 1–1,5 м, з густою кроною. Кора молодих гілок зеленувато-бура чи червонувато-бура, гладенька, блискуча, у старих дерев — товста, з глибокими тріщинами, бурувато-сіра. Листки чергові, зближені на кінцях пагонів, короткочерешкові, 7–15 см, іноді до 30 см, видовжено-обернено яйцеподібні, перистолопатові, при основі — з вушками, зверху блискучі зелені, голі, знизу світліші, спочатку опушені, потім голі. Квітки одностатеві, чоловічі — з 6–8-роздільною зеленуватою оцвітиною в пониклих сережках, жіночі — дрібні, з редукованою оцвітиною, по 1–3 у пазухах верхніх листків. Плоди — бурувато-жовті жолуді 1,5–3,5 см, мисочка неглибоко чашоподібна з притупленими лусочками, досягає $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{3}$ довжини жолудя (рис. 1.1.Б) Цвіте одночасно з розпусканням листя у квітні–травні, плоди дозрівають у вересні.

Розрізняють дві екологічні раси — літній та зимовий дуб. У літнього дубу листки розпускаються у квітні і на зиму опадають, у зимового дубу листки розпускаються на 2–3 тижні пізніше (у травні) і в засохлому стані залишаються на деревах усю зиму [39].

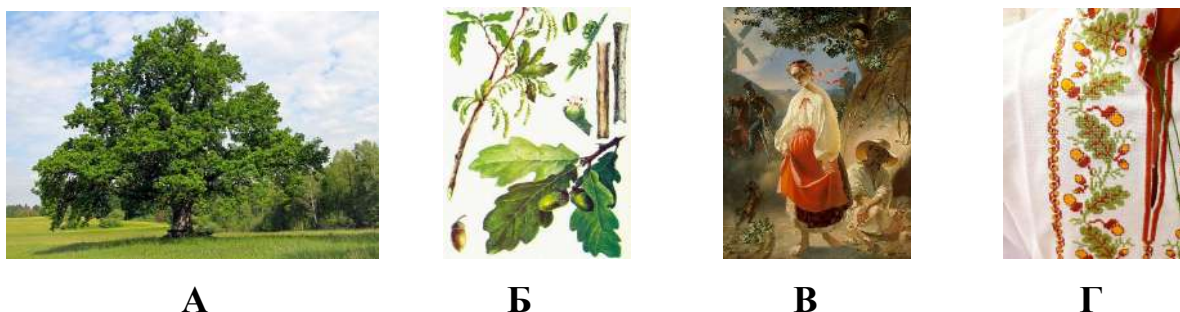

Рис 1.1. Дуб звичайний: А – загальний вигляд [13]; Б – морфологічна будова [18], В – зображення дуба у творі «Катерина», автор Т.Г. Шевченко, 1842 р. [3]; Г – рослинний орнамент «дубок» на вишиванці [33].

Лікарські властивості: кора дубу (*Cortex Quercus*) багата на галотаніни (біля 10-20 %), таніни (дубильні речовини), а також містить такі речовини як тіамін (вітамін В1), рибофлавін (вітамін В2), нікотинова кислота (вітамін РР), піридоксин (вітамін В6), пантотенова кислота (вітамін В15), біотин (вітамін Н), аскорбінова кислота (вітамін С), а також багато інших елементів. Відвар кори дубу має в'язучу, протизапальну і кровоспинну дію, в медицині його використовують для полоскання порожнини рота і горла, при гінгівіті, стоматиті, фарингіті, ангіні; у вигляді примочок і компресів — при опіках, обмороженнях, гнійних шкірних захворюваннях, жирній себорейі і пролежнях. В народній медицині широко застосовується в гінекології, гастроентерології, хворобах печінки і селезінки, холері, пієлонефриті. Використовують у гомеопатії та ветеринарії [11].

Кулінарія: з сушених, очищених від шкарлупи та підсмажених жолудів готують каву, до складу якої разом з жолудями входять зерна ячменю, вівса, жита, пшениці, корені цикорію. Листя дубу використовують у домашній кулінарії, додаючи їх у соління та маринади для надання міцності огіркам і помідорам. Серед автентичних українських рецептів Закарпаття згадується жолудевий хліб та вино з минулорічного листя дубу [38].

Символічні, містичні, обрядові та побутові функції: серед багатьох рослин-символів дуб, безумовно посідає одне з перших місць. Ще у давні часи в світоглядному уявленні наших предків, дуб символізував чоловіче начало. Дуб є довгожителем серед дерев. Вік деяких екземплярів перевищує 1000 років, тому його також пов'язували з міцністю, здоров'ям, непорушністю родових традицій, захищеністю жінки в сім'ї. Ще з часів язичництва саме дубу приписувались магичні якості. Він символізував собою вісь, що зв'язує небо і землю. Дуб - покровитель бурі та грому. Широке поширення листя та плодів дубу відзначаємо також в традиційних українських обрядах, весіллі тощо, де частотність вживання цього фітоніму становить 27,02% [31]. Наприклад, чоловік і дружина, що прожили разом 80 років, відзначають “Дубове весілля”, як підтвердження того, що вічне кохання існує. Згадують дуб і у народних казках і у співах.

Велику роль дуб відігравав в побутовій та промисловій сферах життя. Так, в старі часи гарбарі використовували для обробки шкур танін, одержуючи його з листя дубу та дубової кори. А саме слово “дублення” походить від слова “дуб”. Листя, кора та деревина цього дерева-символу широко використовуються в медицині, фармакології, будівництві, дизайні інтер'єру, винокурній промисловості та ін. Слід зазначити, що в нашій країні листя цього дерева прикрашає герби Харківської, Київської та деяких інших областей, міста Дніпро тощо.

Література, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтва: До символіки дубу у своїх творах вдавались багато митців, як минулих часів так і сучасності. Особливого значення темі дубу приділяє Т.Г. Шевченко, вся творчість якого проникнута глибоким символізмом та українською автентикою. У творах Шевченка біля дерева зустрічалися закохані, на дубі зозуля пророкує літа, під ним русалки лоскочать подорожніх. А ось у вірші «Ми в купочці колись росли...» поет порівнює дуб із козаком: І дуб зелений, мов козак Із гаю вийшов та й гуляє [9]. Дуб уособлює характер поета. За народними переказами, Шевченко любив збирати під могутніми дубами селян, щоб поговорити про їхню долю і поспівати пісень. Відомо, що в селі Будище, у парку колишнього маєтку Енгельгардта, досі збереглися три дуби віком понад 1000 років, які називають Шевченковими. За переказами, у дуплі одного з них Тарас ховав свої малюнки. «Тарасів дуб» росте в парку Березовий гай у Києві, що по вулиці Вишгородській. Саджанці, вирощені з жолудів цього дубу, прижилися в багатьох садах і парках як в Україні, так і далеко за кордоном. На прохання української діаспори сіянці дубу відправлено до США [9]. Крім цього, Т. Г. Шевченко створив цілу галерею малюнків і картин, присвячених зображенню дубу. Так, картина Шевченка «Катерина» (рис. 1.1. В), побудована за композиційною схемою мамаїв і така ж, як вони, символічна – уособлює спаплюжену Московією Неньку-Україну; дуб – її силу; селянин, що стружить ложки біля куреня під дубом, – народ, що, співчуваючи матері, не в силах їй нічим допомогти; москаль-вершник, що накоїв в Україні лиха, а тепер дере геть, – Московію, головного ворога України; гілочка дубу, кинута на курний шлях, – надламану силу України [3]. Широке використання дубових мотивів та орнаментів спостерігається і в декоративно-ужитковому мистецтві. Такими візерунками прикрашають чоловічі чи хлопчачі вишиванки та предмети домашнього вжитку (рис 1.1. Г). З огляду на

вищевикладене, можна стверджувати, що дуб посідає одне з головних місць в ланцюгу рослин-символів України.

2. Верба (*Salix*).

Загальна характеристика: рід багаторічних дводомних дерев або кущів родини вербових (*Salicaceae*). Відомо близько 300 видів роду, розповсюджених у помірному поясі Євразії. В Україні росте близько 29. Усі вони за систематикою М.І. Назарова [16] розподіляються на 2 секції: верби, які цвітуть до розпускання листків, та ті, які цвітуть після. Найбільш розповсюдженими є такі види.

Верба біла (*Salix alba*, синонім *Salix vittelina*), (рис. 1.2. А). Назва ймовірно походить від кельтського *sal* — близько і *lis* — вода, що вказує на місця зростання; місцеві назви — верболіз, білоліз, ветлина; народна назва — лоза. Дерево заввишки 2–3 метри. Молоді гілки на кінцях сріблясто-пухнасті, старі — голі, бурі. Листки цілісні, чергові, ланцетні або широколанцетні, загострені, пилчасті, 5–12 см завдовжки; молоді — притиснутоопушені, біло-сріблясті, дорослі — біло-сріблясті з обох боків або тільки зверху, знизу опушені вздовж центральної жилки, зверху — голі. Квітки одностатеві, в тичинкових і маточкових сережках; тичинкові — циліндричні, жовті, маточкові — тонкі, зелені. Приквіткові луски бліді. Плід — коробочка (рис. 1.2. Б). Цвіте у квітні–травні після появи листя. Росте по всій території України (крім високогір'я Карпат) у заплавах річок, на вологих луках, у вологих лісах. Широко культивують як декоративну й меліоративну рослину.

Верба гостролиста (*Salix acutifolia*), місцеві назви – верба червона, шелюга. Росте по всій території України, крім Карпат і Криму, на піщаному ґрунті, поблизу річок, часто утворює великі зарості. Медоносна, перганосна рослина, незамінна для укріплення берегів водоймищ і створення захисних лісопосадок.

Верба козяча (*Salix cáprea*). Народна назва - смолова, тала. Рoste по всій території України в широколистяних та хвойно-широколистяних лісах, на узліссях.

Верба ламка (*Salix frágilis*). Цвіте у квітні–травні. Характерною особливістю є те, що стара кора знімається легко цільними пластинами. Рoste на берегах річок, вологих луках, у вологих лісах.

Верба пурпурова (*Salix purpúrea*). Інші назви – жовтолозник, верба багряна. Назву "пурпурова" вид отримав через сережки з червоними пильовиками. Невеликий кущ або деревце заввишки до 4 метрів [16]. Завдяки своєму розміру та формі набула широкого поширення в дизайні ландшафтів. відрізняється добре розвиненою кореневою системою, стійкістю до сильних морозів і сухого літа. Добре почуває себе при посадці вздовж водойм і ставків.

Рис. 1.2. Верба біла: А- загальний вигляд [5]; Б - морфологічна будова [43]; В – «Верби в Андрушах», автор Т.Г. Шевченко, малюнок з альбому 1845 р. [36]; Г— «Верба навесні», автор О. А. Самойлик, пейзаж, олійний живопис, 2013р. [7].

Лікарські властивості: у медицині використовують декілька видів верби. Усі вони в хімічному відношенні мають подібний набір класів і груп БАР (в основному це – фенологікозиди, флавоноїди та дубильні речовини) і відрізняються тільки їх якісним складом і кількісним співвідношенням. Переважно для медичних та фармацевтичних цілей використовується кора верби

(*Cortex Salicis*), зібрану в період сокоруху з 3–4-річних гілок. З кори верби білої. Більш ніж 100 років тому було отримано саліцилову кислоту. На її основі співробітник німецької фірми «Байер» Фелікс Гофман у жовтні 1887 р. синтезував ацетиловий ефір саліцилової кислоти (аспірин), а пізніше і саму саліцилову кислоту. Відвар кори верби виявляє в'язучу, гемостатичну, бактерицидну, діуретичну, жарознижувальну дію. Його вживають при діареї, дизентерії, гастритах, колітах, внутрішніх кровотечах, головному болю, невралгії, різних формах неврозу, ревматизмі, подагрі, застудних захворюваннях, малярії, жовтяниці, хворобах селезінки і печінки (коли вони перевантажені великими дозами токсинів), запаленнях сечовивідних шляхів, при гінекологічних та інфекційних хворобах. Зовнішньо відвар кори використовують для полоскань при стоматиті, гінгівіті, пародонтозі, ангіні, запальних процесах ротової порожнини і горла; для ножних ванн при гіпергідрозі, флебіті, варикозному розширенні вен, слабкості м'язів ніг після тяжких хвороб та для обмивання ран і виразок.

Кулінарія: з давніх-давен жінки пекли печиво з додаванням вербних бруньок – вірили, що той, хто з'їсть частування, буде здоровим. Згодовували випічку і худобі, щоб захистити поголів'я від хвороб. Використовували листя та бруньки також для виготовлення різноманітних настоянок та горілок.

Символічні, містичні, обрядові та побутові функції: Верба, так само як і дуб є однією з відоміших та улюбленіших рослин-символів. Неможливо уявити будь яке село України без верби. Завдяки невибагливості до кліматичних умов та ґрунтів верба широко представлена у всіх регіонах України. Доречно згадати відоме прислів'я «Без верби і калини нема України». Перш за все, вона асоціюється з весною, з пробудженням природи. Верба — це символ примирення, згоди. Так в давні часи саме під вербою збирались парубки на «парубочу нараду», під вербою відбувалось примирення між сусідами та навіть подружжям, під нею

збиралися й на віче. За містичними повір'ями гілки верби охороняють родину та худобу від всього лихого, попіл верби покращує врожай та оберігає його від загибелі. Верба символізує згоду, тому чоловіки йшли миритися із своїми жінками під вербу, під нею збиралися й на віче. Слід зазначити, що найзначнішу роль верба відіграє в релігійних та культових обрядах, Вербної неділі зокрема. Згадаємо, що під час виходу Христа з Єрусалиму, йому вітали зеленим пальмовим гіллям, в Україні цю зелень уособлюють гілки верби, як символ нового життя і пробудження після довгого сну. Свято Вербної неділі відзначають за тиждень до Великодня, в цей день віряни освячують гілки верби. Щоб хвора людина одужала, її ударили освяченою гілкою верби, промовляли: «Не я б'ю, верба б'є (шутка б'є)» [37]. У купіль малої дитини теж клали гілку верби, вважалось, що такий ритуал принесе їй щастя і здоров'я.

В побутовій сфері верба широко використовувалась в господарчих цілях. З неї будували хати (переважно на півдні України), робили ясла для худоби, кошари, клітки для свійських птахів, корита, човни, музичні інструменти. З лози плетуть огорожі, тини, перелази, живоплоти. В промисловості верба слугує сировиною для виробництва меблів та предметів оздоблення та дизайну приміщень. Кору використовують як дубитель при виготовленні кращих сортів важкої шкіри для пошиву взуття.

Література, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтва: Своєю красою, та символізмом верба надихала та продовжує надихати як відомих так і молодих авторів. Літературознавці стверджують, що верба – найулюбленіше дерево Кобзаря, вона згадується у 40 творах Т.Г Шевченка. Найчастіше автор змальовує похилені віти верби, вона стає уособленням туги, жалю. Як приклад можна навести початок балади «Причинна»: «Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолу верби гне високі, Горами хвилю підійма.» або вірш «І досі сниться: під горою...» : І досі сниться: під горою, Меж вербами та

над водою, Біленька хаточка. [9]. Зберігся і малюнок Шевченка з альбому 1845 року під назвою «Верби в Андрушах» (рис. 1.2. В). В сучасному українському мистецтві тему верби можна ілюструвати картиною художниці Олени Самойлик «Верба навесні» (рис. 1.2. Г). В декоративно-ужитковому мистецтві верба здебільш використовується для плетіння. Так на Поліссі майстри плели та й нині плетуть коші, козубки, кошики, та декоративні прикраси. Адже в Україні й досі у багатьох місцевостях процвітає народний промисел— лозоплетіння.

3. **Калина** (*Viburnum*)

Загальна характеристика: рід листопадних дерев і кущів родини жимолостевих (*Caprifoliaceae*). Рід калини нараховує близько 200 видів. На території східної Європи представлені 6 дикорослих видів, з них 2 — в Україні. Рослина культивується. Найпоширеніший вид — **Калина звичайна** (*Viburnum opulus*) (рис. 1.3. А). В Україні також росте **Калина гордовина** (*Viburnum lantana*). Калина звичайна — гіллястий кущ або дерево 1,5–4 м заввишки. Молоді пагони вкриті зеленкувато-сірою або жовто-бурою, голою, гладенькою корою, товщина якої близько 2 мм. Листки супротивні, широкояйцеподібні, 3–5-лопатеві, з яйцеподібними вищербленозубчастими гострими лопатями, зверху голі, мають темно-зелений колір, знизу — оксамитовоопушені вздовж жилки, більш світлі, черешки листків з булавчастими залозками біля основи листкової пластинки та з сидячими тарілчастими залозками на її верхівці. Квітки білі або рожевуваті, в зонтикоподібних волотях; віночок — зрослопелюстковий, 5-роздільний. Плоди кулясті або яйцеподібно-кулясті, яскраво-червоні кістянки діаметром 8–12 мм, з малопомітним залишком стовпчика і чашолистків; у м'якоті плода знаходиться одна пласка серцеподібна, світло-бура округла кісточка (рис. 1.3. Б). Цвіте у травні–червні. Плоди досягають у серпні–вересні. Поширена

майже по всій території України в лісах, між чагарниками та по берегах річок [19].

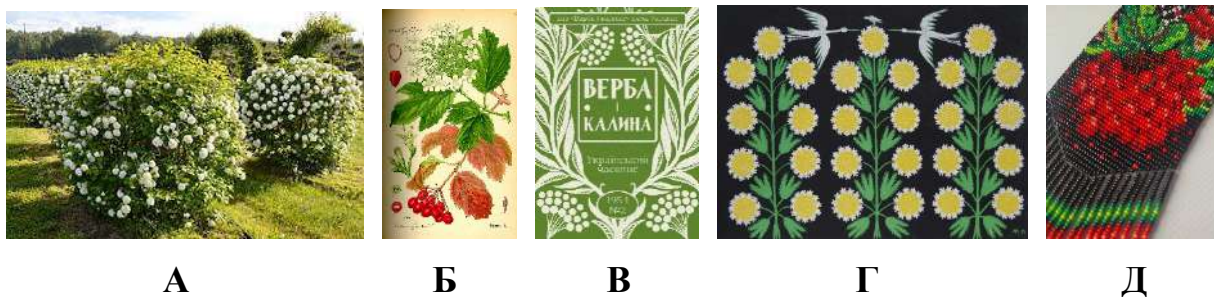

Рис. 1.3. Калина звичайна: А - загальний вигляд [24]; Б - морфологічна будова [15]; В - примірник часопису «Верба і калина», 1954р. [1]; Г – картина «Калинонька моя...», автор М.О. Примаченко [6]; Д -жіноча прикраса-оберіг гердан «Калина» [21].

Лікарські властивості: офіційною сировиною калини звичайної є плоди (*Fructus Viburni*) і кора (*Cortex Viburni*). У плодах спостерігається високий вміст К, Са, Mg, Fe, Mn, Cu та Zn. Установлена здатність плодів калини накопичувати Se. Виявлено також Ni, Br, Sr та J. Насіння містить жирну олію, до складу якої входять такі вищі жирні кислоти, як міристинова, пальмітинова, стеаринова, олеїнова, лінолева, ліноленова, арахінова. Основні діючі речовини кори— вуглеводи, органічні кислоти, стероїди, сапоніни, флавоноїди. Унікальність рослини ще й у тому, що лікувальними властивостями володіють всі її частини. У народній медицині також використовують гілки, листя, квітки, насіння калини. Корені містять ефірну олію; тритерпеноїди (похідні α -амірину та β -амірину); вітаміни С, К; дубильні речовини; флавоноїди (астрагалін). Гілки містять ефірну олію, до складу якої входить саліцин, дубильні речовини. Препарати калини звичайної проявляють кровоспинну і слабку сечогінну дії, мають в'язучі та заспокійливі властивості. Слід зазначити, що плоди калини звичайної застосовують у медицині із середньовіччя. Експериментально встановлено, що плоди калини мають бактерицидну та фітонцидну дію і проявляють сильно

виражений інгібуєчий вплив на трихомонади та лямблії. Вони також згубно впливають на черевнотифозну і дизентерійну палички [19]. Перші згадки про її цілющі властивості з'явилися у травниках Гільдєргарди та Альберта Великого.

Кулінарія: зважаючи на надзвичайно корисні властивості рослини та високі смакові якості існує багато рецептів із калини, деякі з яких можна віднести до автентичної української кухні. Найпопулярніші з них це калиновий сироп, пастила з калини, пироги з калиною та маком, калиновий соус та різноманітні настоянки [10].

Символічні, містичні, обрядові та побутові функції: З давнини українці вважали калину оберегом, символом здоров'я, краси та добробуту. Про це свідчать багато легенд, у яких Калиною описують красиву та нескорену дівчину. Стільки символів, скільки має ця рослина, не має в Україні жоден інший представник рослинного царства. Цвіт калини — символ дівочої вроди і чистоти. Червоні грона калини — символ здоров'я і багатства. Існує версія, що рослина отримала свою назву від старослов'янської назви Сонця – Коло, що символізує життя, кров, красу та вогонь. Наділяли калину і магічними якостями. Наприклад, за повір'ям, щоб в криниці вода була солодкою поруч має рости кущ калини. В стародавніх українських весільних обрядах калина символізувала саму наречену (частота згадування словосполучень з калиною у весільних народних традиціях, пов'язаних становить 67,56%). В обрядових піснях представлені не тільки вербальні, а й акціональні символи з цією рослиною: зламана калина – символ засватаної чи заміжньої жінки; хитання калини - невіра у почуття коханого [31]. В побуті червоними кетягами калини прикрашали хату; вони висіли під стріхою, їх клали у вікна між рамами на зиму, з калини робили колиски для немовлят. Білі квіти калини дівчата вплітали в коси навесні. Корисні властивості калини придатні і в косметології. З неї роблять тонізуючі, відновлюючі та омолоджуючі засоби, креми, маски для обличчя.

Література, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтва: особливе місце калина посідає в творчості Т.Г. Шевченка. Так, в збірці «Кобзар» калина згадується 385 разів і є символом кохання, дівочої вроди. Звернемося до рядків з вірша «Зацвіла в долині...»: Зацвіла в долині червона калина, Ніби засміялась дівчина-дитина... А поезія «Ой три шляхи широкії...» цілком побудована за фольклорними мотивами. Цікаво, але червона калина в цьому вірші символізує горе дівчини, яка чекала на свого коханого, а він не повернувся: Три явори посадила Сестра при долині ... А дівчина заручена – Червону калину [9]. Символікою калини прикрашають вишиванки, предмети побуту та різноманітні обереги та жіночі гердани (рис. 1.3. Д). В цій частині також хочемо згадати і маловідомий, але важливий і цікавий часопис «Верба і калина» (рис. 1.3. В), що виходив у Блумфонтейні з 1944 по 1994 роки. Увагу перш за все привертає назва цього літературного збірника, яка стисло вмістила в себе всю любов та ностальгію за рідною країною. Редакторка «Вербки та калини» Катерина Аксельроз так описувала завдання та цілі цього емігрантського видання: «...тепер, коли ми опинилися не лише поза Львовом, а й поза Україною, ... наша місія стала більшою, важливішою, ніж була раніше. Відтепер наше завдання — зберегти Україну в собі, для наших читачів у Блумфонтейні та інших країнах. Наше завдання — продовжувати пам'ять про Україну і, бодай словом, розбудовувати її на чужині» [1]. Багато відомих художників звертались до образу-символу калини у свої творах. Наприклад, твори народної художниці України Марії Примаченко присвячені калині зібрані в окремий цикл під назвою «Калинові береги». До циклу увійшли такі роботи майстрині як «Калинонька моя ти цвітеш і цвітеш...», «Прийшли лелекі до калини», «Кукурудзяний голуб на калині», «Зозуля на калині» та інші. Авторка зізнається, що калина для неї є символом вічної любові та подружньої вірності. Втіленням цих почуттів стала картина «Калинонька моя...» (рис. 1.3. Г), яку мисткиня присвятила чоловікові,

який не повернувся з Другої світової війни. Для ілюстрації ми обрали саме цю картину, бо нажаль, вона актуальна і в нашому сьогоденні. Неможливо не відзначити роль, яку від початку війни набула пісня «Ой, у лузі червона калина...», та яка сьогодні стала справжнім символом незламності та опору нашого народу в боротьбі з російською навалою.

4. Чебрець (*Thymus*)

Загальна характеристика: рослини і напівкущі родини ясноткових (губоцвітих) — *Lamiaceae* (*Labiatae*). Систематика рослин цього роду ускладнена, і думки різних фахівців щодо кількості його видів розходяться. Найбільш відомі три вида чебрецю, це **Чебрець звичайний** (*Thymus vulgaris*), **Чебрець плазкий** або **боровий** (*Thymus serpyllum*) (рис. 1.4. А) та **Чебрець Маршалла** (*Thymus marschallianus*). Чебрець звичайний це невеликий напівкущ, до 50 см. із стрижневою кореневою системою. Стебло прямостояче або підведене, чотиригранне, дуже розгалужене, у нижній частині здерев'яніле, трав'янисті гілки тонкі, сірувато-опушені. Листки дрібні, цілокраї, супротивні, короткочерешкові, видовжено-ланцетні, сіруваті, з загорненими донизу краями, на обох поверхнях помітні численні ефіроолійні залозки. Квітки дрібні, п'ятичленні, двогубі, чашечка зелена, віночок лілово-рожевий, світло-ліловий, рідше — білий. Суцвіття — колосовидний тирс. Плід — ценобій (рис. 1.4. Б). Цвіте у червні–липні. Рослина має сильний ароматний запах. Чебрець плазкий має такі народні назви: богородська трава, чебрик, чепчик, щебрець. Низький, дуже запашний, сланкий напівкущ, який утворює дерновики. Головне стебло повзуче, вкорінене. Стебла тонкі, чотиригранні, сіруваті, часто з фіолетовим відтінком. Росте переважно на піщаному ґрунті. Чебрець Маршалла вважається самостійним видом. Відрізняється від Чебрецю плазкого прямостоячими стеблами, більшими листками і рідше — розміщеними квітками у суцвітті. Його траву використовують нарівні з Чебрецем плазким. Поширений в основному у

регіонах півдня України в басейнах річок Дніпра, Дністра, Південного Бугу і Сіверського Дінця. Росте на схилах балок, у лісосмугах, на лучних степах, у світлих лісах серед чагарників. У Криму — в передгірних і гірських районах. Лікарська, медоносна, декоративна, кормова рослина [11,34].

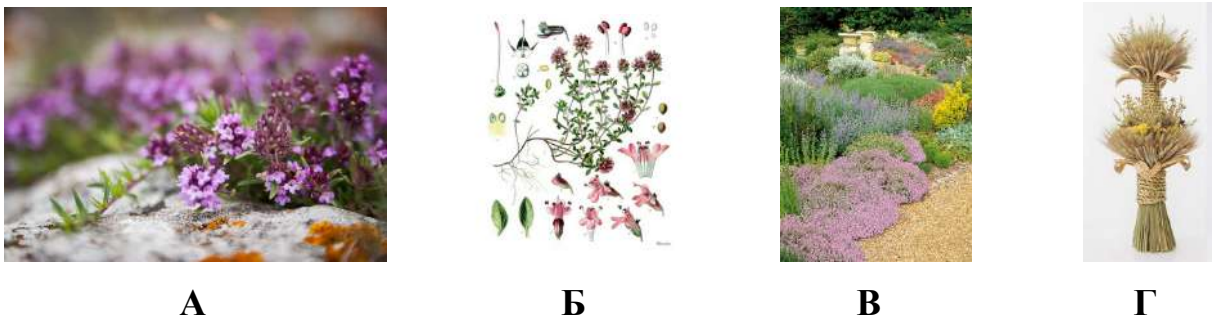

Рис. 1.4. Чебрець плазкий: А – загальний вигляд [14]; Б - морфологічна будова [41]; В - приклад застосування чебрецю в ландшафтній композиції [22]; Г- культовий символ «дідух» [12].

Лікарські властивості: лікарською сировиною є вся наземна частина Чебрецю плазкого (*Herba Serpylli*) та Чебрецю Маршалла, хімічний склад яких є подібним. Трава чебрецю (суміш листя, квіток і шматочків тонких гілочок) містить етерну олію, а також тритерпенові кислоти: урсолову й олеанолову; камеді, гіркоти, мінеральні солі. До складу чебрецевої олії входять феноли: тимол і карвакрол (30–80%) та мікроелементи: Залізо, Селен, Калій, Молібден. Траву чебрецю застосовують для виготовлення настою, відвару і рідкого екстракту, рекомендують для лікування хворих на алкоголізм. В народній медицині настій і відвар застосовують при інсульті, ревматизмі, лихоманці, головному болю, радикулітах, невритах, емфіземі й актиномікозі легень, дисменореї, отиті, ударах, як діуретичну, антигельмінтну тощо [35]. У традиційній медицині Чебрець застосовують як відхаркувальний, гепатопротекторний засіб, а також при лікуванні шлунково-кишкового тракту. Завдяки такому спектру можливих

застосувань, чебрець комбінують з іншими лікарськими рослинами для їх взаємного посилення дії. Отримані суміші називають зборами.

Кулінарія: Пряно-ароматичні трави, до яких відноситься чебрець здавна використовувались для виготовлення ліків, а згодом почали активно застосовуватись також в кулінарії для надання смаку і аромату стравам. Висушені листя чебрецю та гілочки - це універсальна спеція, яка має сильний, пряний, теплий запах. Сьогодні вона належить до найважливіших прянощів багатьох національних кухонь країн Європи. В автентичній українській кухні чебрець є одним з основних компонентів гуцульського білого борщу, варенухи та душенини з чебрецем [4].

Символічні, містичні, обрядові та побутові функції: з давніх-давен для нашого народу чебрець є символом Батьківщини, його беруть з собою в далеку дорогу як символ рідної землі та дому і як оберіг в дорозі на чужину, за повір'ям він має гарантувати щасливе повернення до рідного краю [23]. В українських традиціях чебрець є також символом спокою родини і здоров'я дітей. Зустрічаємо назву рослини і серед тотемних козацьких прізвиськ – «Капуста, не зсідаючи з коня, гукнув: — Чебрець! У ту ж мить, наче його голосу чекали, відхилилася брама, і в отворі її, тримаючи на рівні обличчя ліхтар, з'явився сам Чебрець» (Н. Рибак. Переяславська рада, том 2, стор. 469). Чебрець наші предки називали чарівною травою. Магічними властивостями чебрецю пояснювали його широке застосування в магічно-обрядових ритуалах. Перш за все, вважалось що саме чебрець має потужну протидію нечисті та пристріту, з цією метою ним обкурювали оселю, розвішували по кутах щоб прикликати добробут у родину та наповнювали подушки для спокійних та богоугодних снів. Варто відзначити роль, що відігравав чебрець у релігійних обрядах з часів язичництва до встановлення християнства. Відомо, що під час розкопок періоду трипільської культури були знайдені курильниці з залишками цієї рослини, ймовірно вона

використовувалась трипільцями під час богослужінь. Так, на Івана Купала чебрець вплітався у купальський вінок, зілля з нього варили та пили під час свята. В християнських традиціях чебрець не лише зберіг свої ритуальні значення, але і набув нових. На Трійцю (Зелені свята) чебрець є обов'язковим компонентом прикрас та гірлянд з зелених трав та польових квітів [29]. В промисловому секторі чебрець слугує сировиною в косметичній та парфумерній галузі. Ефірне масло чебрецю використовується для аромату помад, туалетного мила, крему, зубних паст та ін. Як ґрунтопокровний чагарник, при створенні альпінаріїв, рокаріїв, квітників із пряними травами рослина використовується і в сфері ландшафтної архітектури та дизайну (рис. 1.4. В). Головними перевагами чебрецю є невибагливість, високі декоративні якості та рослина багатофункціональність.

Література, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтва : Численні посилання на чебрець знаходимо в українських літературних творах, як класичних, так і сучасних [45]. Наведемо лише декілька прикладів. «На Колимі запахло чебрецем... і руто-м'ятою, і кропивою» (Василь Стус, 1986 р., Збірка «Палімпсести»), «Швидко заросла могила травою та чебрецем. Забули про їх горе швидко навіть близькі сусіди.» (І. С. Нечуй-Левицький. «Дві московки». Зібрання творів у десяти томах. Том перший. Прозові твори. Київ: Наукова думка, 1965. ст. 51 - 101.), «На всю хату запахло польовими квітами — ромашкою та чебрецем» (Степан Чорнобривець. Визволена земля, 1959 р.). З сучасної літератури відзначаємо роман Наталки Сняданко «Чебрець в молоці» (2013 р.), головною темою якого є рефлексія про те, як пригадування минулого впливає на сьогодення героїв. В образотворчому мистецтві милуємось зображенням чебрецю у творах Е. Білокур. Декоративно-ужиткове мистецтво представлено різноманітними оберегами та дідухами (рис.1.4. Г), невід'ємною частиною яких є чебрець.

5. Чорнобривці (*Tagetes*)

Загальна характеристика: однорічна трав'яниста рослина сімейства айстрових (*Asteraceae*) залежно від сорту заввишки від 20 до 100 см, утворює щільний компактний кущ, сильно гіллястий з дуже розвиненою кореневою системою. Суцвіття бувають прості і махрові, щільні, діаметром від 5 до 12 див. Забарвлення жовтих, помаранчевих тонів, інколи двокольорові, з червоно-коричневими плямами (рис. 1.5.Б). Квіти володіють сильним ароматом. Народна назва оксамитець [17]. В природі існує 59 видів чорнобривців, у тому числі в Україні 3 види: **Чорнобривці розлогі** (*Tagetes patula*) (рис. 1.5. А) Цвітіння тривале, закінчується з першими заморозками. У вересні визріває плід – сплюснута сім'янка. Чорнобривці відхилені – найбільш поширений вид. **Чорнобривці прямостоячі** (*Tagetes erecta*) – міцні рослини, висотою від 45 до 100 см. Суцвіття цього виду чорнобривців великі, діаметром від 5 до 15 см, різних відтінків жовтого, помаранчевого, від простих до махрових. **Чорнобривці вузьколисті** (*Tagetes tenuifolia*) – низька, компактна рослина. Суцвіття дрібніше інших видів чорнобривців, зазвичай в діаметрі до 1,5 см. Складаються з одного ряду язичкових квіток по краю, а в центрі трубчасті квітки. Цвітуть рясно. В Європу чорнобривці потрапили в XVI століття. Сьогодні культивуються у багатьох країнах світу.

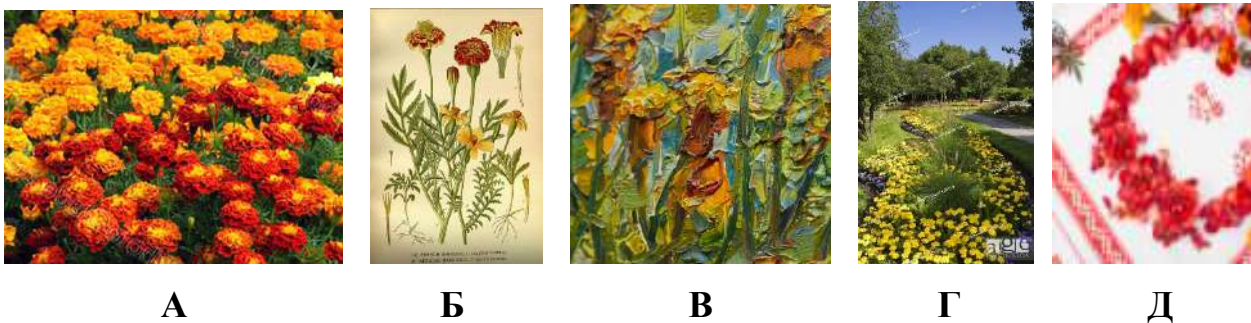

Рис. 1.5. Чорнобривець розлогий : А – загальний вигляд [40]; Б - морфологічна будова [42]; В - «Чорнобривці», твір, автор К.С. Беркута, 1990 р. [8]; Г – парк Центр природи, Лаваль (Квебек), Канада [44]; Д - намисто «Чорнобривці» [25].

Лікарські властивості: в фармакології та народній медицині чорнобривці мають широкий спектр застосування. Терапевтична сила рослини зумовлена наявністю в ній ефірних олій та флавоноїдів [27]. Ефірна олія рослини має потужну антисептичну та антимікробну дію. Її рекомендують використовувати в ароматерапії при епідемії грипу. Відвар з чорнобривців заспокоює нервову систему, допомагає зняти запалення дихальних шляхів, настої з квітів приймають як потогінні і сечогінні засоби. Корисний вплив спостерігається при хворобах підшлункової залози, при цукровому діабеті, гіпертонії та хворобах шлунково-кишкового тракту [30]. Сучасні дослідження підтверджують, що квіти чорнобривців містять речовини, які зменшують ризик розвитку катаракти, мають протигрибкову дію, а листя прямостоячого тагетеса містить дуже багато аскорбінової кислоти.

Кулінарія: в світових традиційних кухнях чорнобривці шанують як ароматну та духмяну приправу. Приправа з сухих чорнобривців більше відома під назвою імеретинський шафран. Її виготовляють з пелюсток квітки або з висушених квіткових кошиків. Смак висушеного чорнобривцю пряний, а аромат фруктовий, насичений, схожий на запах суміші висушеної м'якоти хурми і кірок граната [30]. В автентичних українських рецептах рослина використовується в таких стравах як борщ (Черкащина) хліб з чорнобривцями (Гуцульщина), її також додають в соління та маринади, роблять кисіль, настоянки та різноманітні соуси.

Символічні, містичні, обрядові та побутові функції: в традиціях нашого народу чорнобривці є символом родинного затишку, дитинства, батьків та рідної оселі. Вважається, що квіти сприяють чоловічій силі та міцності, Крім того, чорнобривці були однією з дванадцяти квіток, яку вплітали в український віночок, де кожна квітка мала свої цілющі властивості та оберігала дитину. Вважають також, що чорнобривці черпають із землі золото й мідь та віддають ці

елементи людині, яка споживає напій із них. Значну роль відігравали чорнобривці і в обрядовому святкуванні українців. Наприклад, на Різдво Пресвятої Богородиці, жінки прикрашали образи квітами чорнобривців, та волошок. На свято Маковія чорнобривці мали бути в складі «трійці», одними з обов'язкових квіток [26]. В промисловій галузі чорнобривці використовуються обмежено. Рослина є сировиною для видобування жовтого пігменту лютеїну, який використовується у фармацевтичній промисловості та як харчовий барвник, код якого E161b. В аграрному секторі чорнобривці майже не використовуються на відміну від приватного садівництва і господарства, де рослина є справжнім рятівником городу завдяки своїм антисептичним якостям та сильному аромату що відлякує багатьох шкідників та підвищує врожайність культур.

Література, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтва: своєю назвою квіти чорнобривці зобов'язані Карлу Ліннею, який назвав їх на честь Тагеса, етрусського напівбога, онука Юпітера, що уславився своїм даром провидця та красою [40]. В українському фольклорі назва чорнобривців пов'язана з давньою легендою про майстрів-чоботарів, які виготовляли особливо гарні, святкові жіночі чобітки, що мали яскраво-червоні халяви та чорні голівки-чорнобривці. Рослина оспівується у піснях («Чорнобривці» — популярна українська пісня. Музика Володимира Верменича на вірші Миколи Сингаївського) та віршах, відображається в художніх творах (Василь Сухомлинський, Леся Українка) та творах образотворчого мистецтва видатних митців минулого та сучасності, серед яких Комунар Беркута (рис. 1.5. В), Катерина Білокур та багато інших. Візерунок з чорнобривців часто зустрічається і на українських старовинних рушниках та вишиванках, слугує елементом відтворення в прикрасах та предметів побутового вжитку (рис 1.5. Д). Слід зазначити, що чорнобривці набувають популярності і в сучасному ландшафтному

дизайні, де рослину використовують в бордюрних, багатоярусних та фігурних композиціях (рис. 1.5. Г).

Промовистими рослинами-символами для українців окрім вищеназваних є **тополя** (символ дівочої краси, вроди, стрункого стану, та символ жіночої долі), **мак** (символ голови роду, прародительки ще за часів матриархату), **рута** (символ свіжості, незайманості та цноти), **барвінок** (символ весілля, достатку, символ здоров'я і життя), **полин** (символ печалі, гіркої людської долі), **бузина** (древній символ смерті і відродження, родючості і вічного круговороту часів). Але варто зазначити, що всі вони мають певні застереження щодо використання в ландшафтному оздобленні зелених зон та зон загального відпочинку з причини наявності пилоквих алергенів [2] (Тополя (*Populus*)), або відносної токсичності (Рута (*Ruta*), Бузина (*Sambucus*), Мак (*Papaver*), Полин (*Artemisia*), Барвінок (*Vinca*)).

1.2. Значення рослин-символів для благоустрою міських ландшафтів в умовах сьогодення

В умовах післявоєнної відбудови країни, використання рослин-символів України в ландшафтному дизайні набуває особливого значення. В регіонах з помірним кліматом, в ландшафтному садово-парковому плануванні майже всі види дубів слугують «відправною точкою», центом композиції. Поширені як одиночні, так і групові, а також алейні посадки. Сучасні світові тенденції демонструють приклади застосування декоративних форм дубу, серед них пірамідальна, плакуча і куляста. З практичною метою вербу використовують в створенні композицій біля водойм, переважно для зміцнення та укріплення схилів, калину можна ефективно використовувати на ерозійних ділянках, через особливості будови кореневої системи вона стримує розвиток ерозії ґрунтів.

Чебрець та чорнобривці є чудовою альтернативою в оформленні міксбордерів та складних клумб. Популяризаційна роль є одним з найважливіших аспектів сьогодення. Інформація, в тому числі і візуальна, яка привертає увагу до подій в Україні на тлі російської агресії, є потужним інструментом у боротьбі нашого народу. Як приклад використання рослин-символів задля популяризації нашої країни згадаємо акцію, проведену в квітні 2022 року в Вашингтоні, під час якої було висаджено декілька десятків соняшників. «Ми сприймаємо соняшник як рослину, що асоціюється з Україною. Тож, я подумав, що буде чудово, якщо ми посадимо їх навпроти російського посольства, і це матиме свій символізм», - зауважив ініціатор акції, письменник Бенжамін Вітес [47]. Однак невдовзі всі посадки були агресивно знищені бо "Ворогів дуже дратує кожен символ, що нагадує світові про нашу боротьбу, гідність і звитягу, а також про нескінченне зло, що росіяни заподіюють нашому народові щодня.» - посол України у Вашингтоні Оксана Маркарова [48]. Традиційно велику роль відіграють рослини-символи в культурно-освітньому та морально-виховному напрямках розвитку суспільства. В цих аспектах рослини-символи виступають в ролі своєрідних ціннісно-символических кодів культури, визначають вектор національно-патріотичного виховання, де особливе місце займають національна свідомість, почуття національної гідності, історії свого народу, поваги до народних традицій та звичаїв.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1. Методи дослідження

Дослідження здійснювали з використанням теоретичних методів (аналіз джерел, конкретизація, узагальнення, систематизація та аргументація), емпіричних методів (спостереження, експеримент, порівняння), візуального методу (здійснення натурних досліджень і фотофіксацій), та методу ландшафтної індикації тощо. Було застосовано 3D-моделювання, проєктування за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення Sketchup pro 2022 та Twilight Render V2. Для проведення дослідження використана також міждисциплінарна методологія, яка включає культурно-історичний, герменевтичний, дескриптивний та інтегративний підходи.

2.2. Експериментальний підхід «Укрланд». Принцип та цілі

В цій роботі нами запропоновано такий підхід, умовно назвемо його «Укрланд», що є скороченням від «український ландшафт». Крім того, в перекладі з англійської «land» - це земля, землі, тож назва «Укрланд» може втілювати подвійне трактування. За новим підходом ландшафтна композиція має виявляти не тільки декоративні функції та позитивно впливати на психоемоційний стан людини, а й нести в собі культурно-сміслову навантаження. За матеріалами культурно-антропологічних досліджень [46], символ є одним з найбагатозначніших понять у культурі. Оскільки символ

представляє глибинний рівень культури, його сенс не можна розшифрувати прямолінійно, раціонально. Його потрібно «емоційно» пережити і відчутти, поступово дешифруючи всю безліч його смислів. Головними принципами запропонованого підходу є створення ландшафтної композиції з використанням багатозначності рослин-символів України, де декоративна та інші функції будуть лише підкреслювати емоційно-сміслову навантаженість створене рослинами, підібраними за їх символічним значенням. Така композиція має стати втіленням національних образів. Згідно нашої концепції, принцип «Укрланд» має базуватись на багатосаровості рівнів сприйняття, наприклад, за аналогією парфумерних виробів, де ноти аромату розкриваються поступово, один за одним. Так, перший рівень сприйняття – візуальний (стиль, ландшафтна організація, загальне враження тощо). Другий рівень – базальний (читання символічного змісту рослин на свідомому чи підсвідомому рівні). Третій рівень – емоційно-психологічний (усвідомлення етнічних рис, створення образу України). Цілями підходу «Укрланд» є створення образу України та популяризація її іміджу як в середині країни, так і за її межами. Теоретичні основи запропонованого підходу «Укрланд» дали підґрунтя для створення проєктної пропозиції озеленення території Тюркеншанц парку.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ЧАСТИНА. ЛАНДШАФТНО-ПЛАНУВАЛЬНЕ РІШЕННЯ ОБ'ЄКТУ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ПРОЄКТУВАННЯ

3.1. Характеристика об'єкту дослідження. Історична довідка. Вихідні дані

Для експериментальної частини об'єктом дослідження було обрано ділянку, розташовану в 18 районі міста Відень (Австрія) в парку Тюркеншанц (Türkenschanzpark) з встановленим на ній пам'ятником українському козаку (рис. 3.1.1).

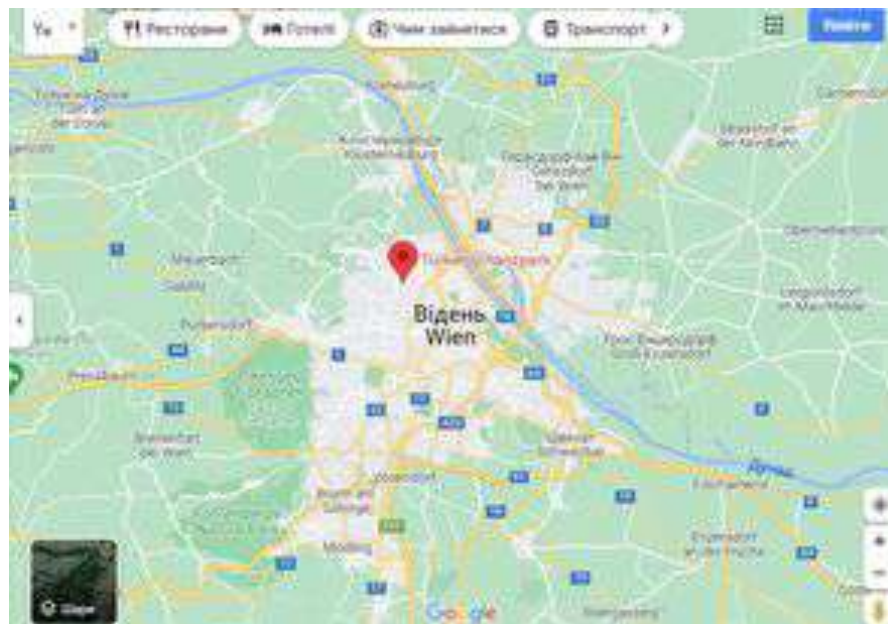

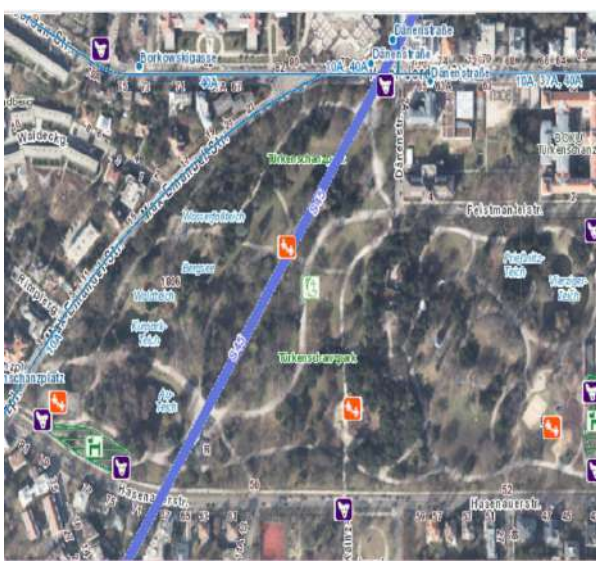
Рис. 3.1.1. Розташування об'єкту в системі міста

Стисла характеристика: Тюркеншанцпарк є одним з наймальовничіших парків Відня, створений між 1885 і 1888 роками під керівництвом міського садівника Густава Зеннгольца. Назва парку походить від позначення території, де розміщувались історичні турецькі укріплення 1683 року. Площа парку складає

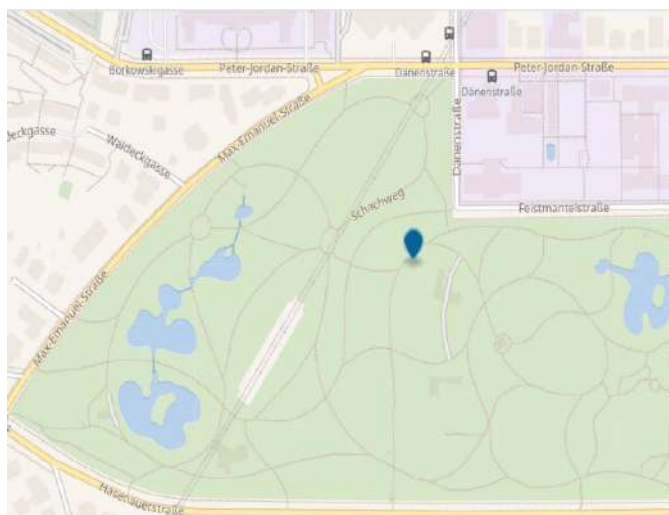
приблизно 150000 м². Ландшафт хвилясто-рівнинний, неоднорідний. На території парку знаходиться громадська зелена зона загального відпочинку, експериментальні ділянки Віденського університету природних ресурсів і прикладних природничих наук, оглядова вежа, дитячі майданчики, спортивні споруди, бігові доріжки та облаштовані водойми та ставки.

Історична довідка. У 1683 р. величезна армія Османської імперії два місяці тримала в облозі Відень. 11 вересня відбулася вирішальна битва, що завершилася нищівною поразкою турків і перемогою християнського світу. Важливу роль у цій битві зіграли українські козаки. Свідок тих подій, польський письменник Ян Хризостом Пасек, ділився у своїх мемуарах враженнями: «Яка то красива винахідливість і майстерність козацька!», «Турків зараз ведуть, як псів і худобу, їх моя драгунія і козаки немало забрали». Віденська перемога стала для запорожців не єдиною, але найважливішою у першій війні цілої низки війн «Священної ліги», що точилися між Османською Імперією та коаліцією християнських держав із 1683 по 1699 рік. На їхню честь 15 вересня 2003 р. у парку Тюркеншанц урочисто відкрито пам'ятник (автори – голова Національної спілки художників України Володимир Чепелик та архітектор Володимир Скульський) у вигляді козака, що у задумі сидить на камені й курить люльку та його вірного коня, що пасеться поблизу. На камені є надпис: «Українське козацьке військо зробило важливий внесок у звільнення Відня від турецької облоги 12 вересня 1683 р. У вирішальній битві польський король Ян III Собеський, головнокомандувач армією союзників, покладав великі надії на допомогу козаків. Очевидці говорили про їх надзвичайну мужність та велику хоробрість. 2 лютого 1684 року в Римі відбулося святкове богослужіння в присутності Папи Римського, щоб подякувати «українському козацтву, яке допомогло перемозі над турками і татарами».

Вихідні дані. Об'єкт дослідження знаходиться за адресою: Nasenauerstraße Türkenschanzpark, 1180 Wien, Австрія (рис 3.1.2. А та Б). Географічні координати : 48° 14' 08.41" N, 16° 20' 02.4" E.

А

Б

Рис. 3.1.2. Розташування об'єкту: А - містобудівна ситуація, знімок з супутнику; Б - схема розташування об'єкту в системі парку

Розмір обраної ділянки становить 600 м². Форма геометрично неправильного прямокутника, подовжена, 58 м завдовжки та 23 м завширшки. Пам'ятник композиційно складається з трьох компонентів – фігури козака, коня, що розташований позаду від головної фігури на відстані 17 м, і каменю з меморіальним надписом. На ділянці відсутні ландшафтні композиції з квітів, доріжки та стежки не облаштовані.

Фотофіксація місцевості (рис. 3.1.3.).

А

Б

В

Г

Рис. 3.1.3. Фотофіксація ділянки: А, Г – загальний вигляд ділянки біля третього елемента пам'ятника (коня); Б, В – загальний вигляд ділянки біля першого та другого елемента пам'ятника (козак, пам'ятне каміння).

3.2. Природно-кліматичні особливості ділянки проєктування. Аналіз ґрунтів

Місто Відень знаходиться у зоні помірно-континентального, м'якого клімату. Кліматичні умови, на які істотно впливають близьке сусідство з гірськими масивами, характеризуються як субальпійські. Посухи трапляються рідко. Середня температура найтеплішого місяця – липня – становить + 25 °С, найхолоднішого – січня – 2 °С. Абсолютний температурний мінімум -15 °С (середньомісячний, лютий) був зафіксований у Відні в 1929 році. Найвища середньомісячна температура + 30 °С у серпні 1992 року. Найвища середньорічна температура -12 °С спостерігалась у Відні у 2014 році, а найхолоднішим був 1940 рік (середньорічна температура +12°С), (рис 3.2.1.).

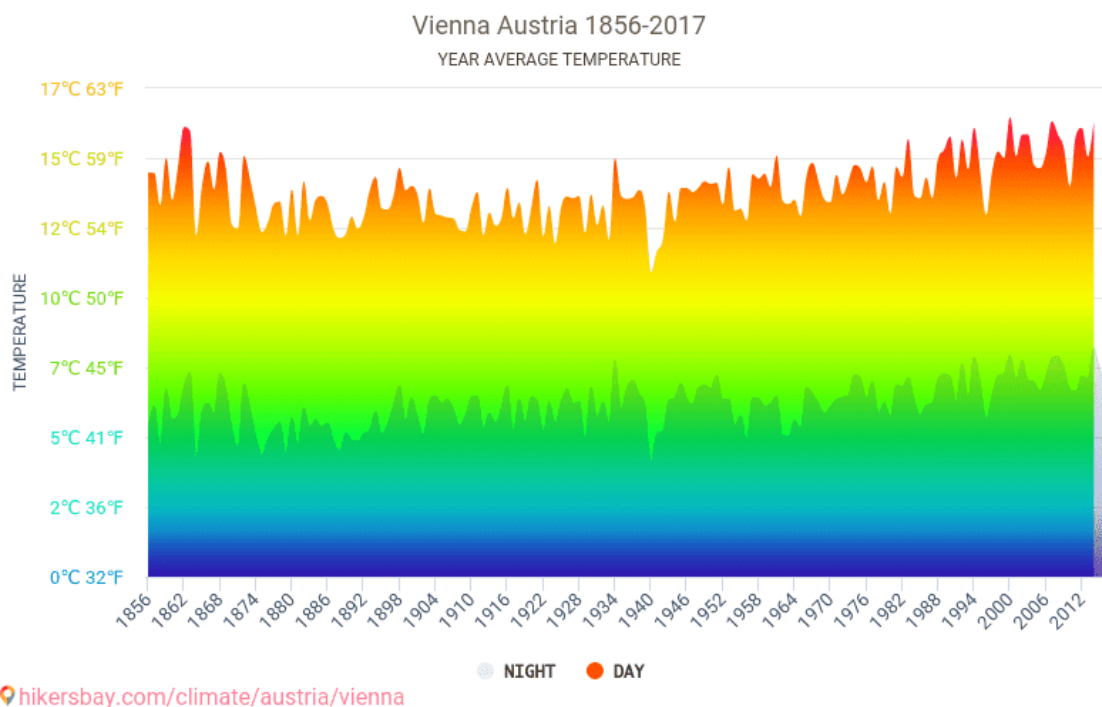

Рис. 3.2.1. Графік середньорічних температур в м. Відень

Статична середньорічна температура в Відні за всі роки спостережень становить +14°C. Традиційно найтеплішим місяцем є липень, а найхолоднішим –

січень (рис. 3.2.2.). Різниця між найтеплішим та найхолоднішим місяцями становить 23°C [20].

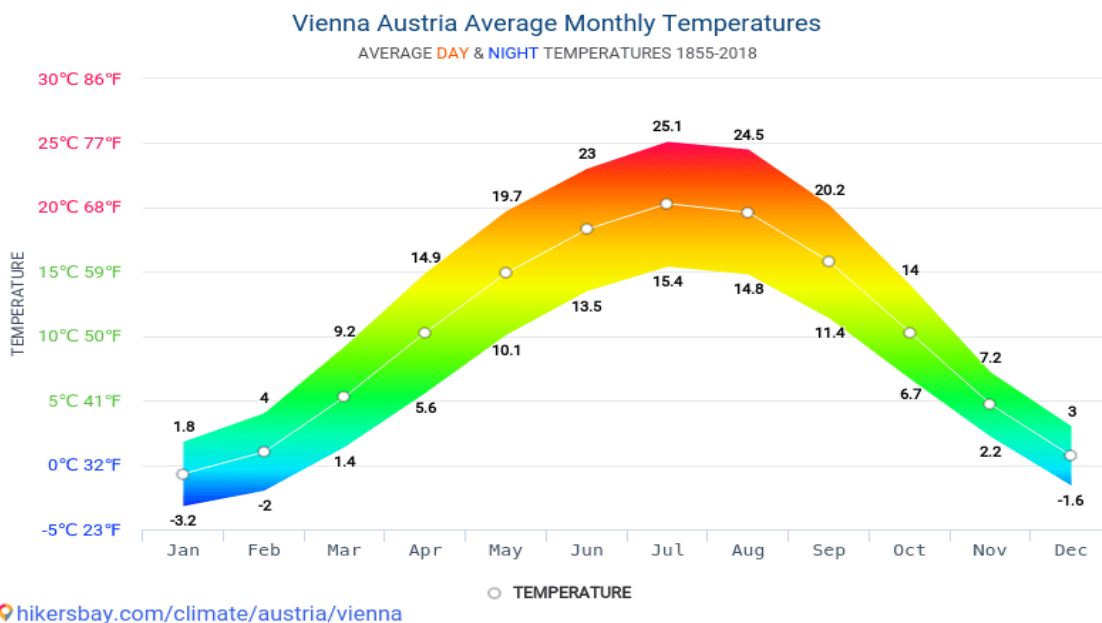

Рис. 3.2.2. Середня температура у м. Відень по місяцях (день/ніч)

Найбільші опади переважно фіксуються в травні, червні та липні. Більшість атмосферних опадів відбувається в липні з середньою кількістю 79 мм. Річна кількість опадів коливається в межах 700—2000 мм на рік (рис.3.2.3.).

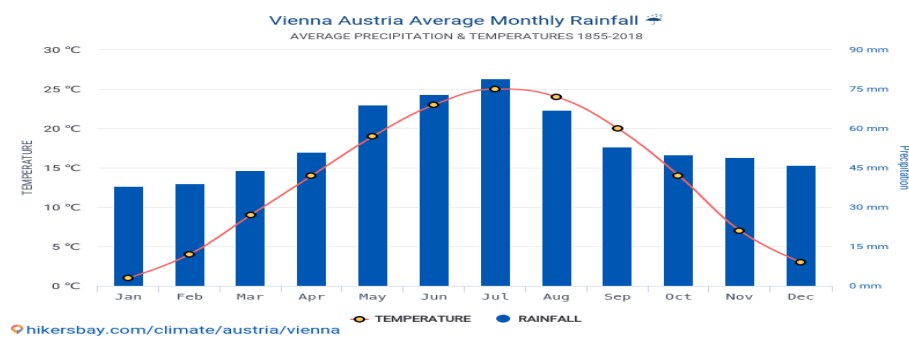
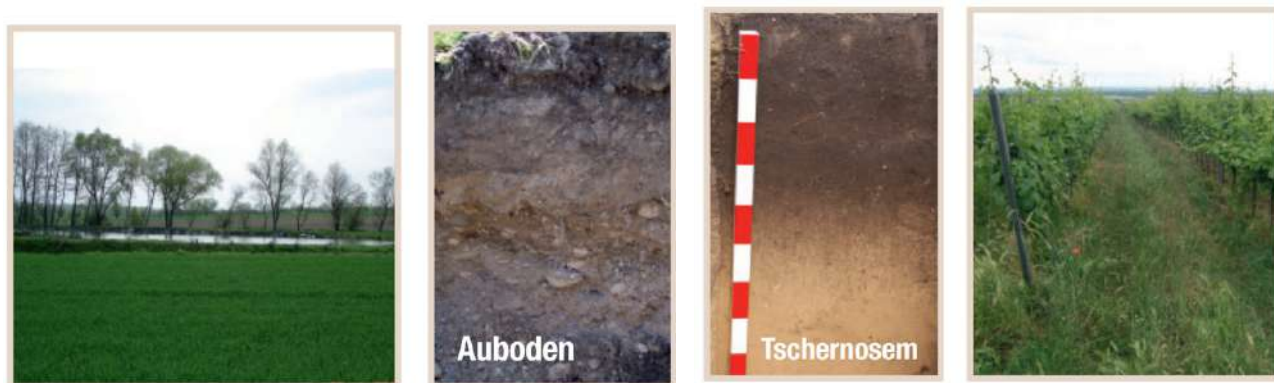

Рис. 3.2.3. Графік атмосферних опадів в м. Відень

Характеристика ґрунтів. В місті Відень та його околицях превалюють три типи ґрунтів. Для фліш зони характерні псевдоглей та червоні суглинки (рис. 3.2.4. А). Дунайський район відрізняється алювіальними ґрунтами, що сформувалися з осадових відкладень внаслідок швидкого руху підземних вод та періодичних повеней (рис.3.2.4. Б). Долинно-терасні ландшафти на півдні Відня створили переважно глибокі, багаті гумусом, родючі ґрунти з дрібно розсипчастою структурою (рис.3.2.4. В). Геологія північних районів Відня, до яких територіально відноситься об'єкт дослідження характеризується таким ґрунтами як легкі та середні суглинки. Найродючіші ґрунти в Австрії знаходяться у Віденському і Штирійському басейнах. Горизонт підземних вод спостерігається на глибині 5-7 м.

А

Б

В

Рис. 3.2.4. Типи ґрунтів: А – червоні суглинки, псевдоглей; Б- алювіальні ґрунти; В - чорнозем

3.3. Обґрунтування вибору рослин для створення ландшафтної композиції

Рослини, що є предметом дослідження, було класифіковано та обрано для експериментальної частини роботи згідно загальноприйнятих принципів створення ландшафтного дизайну та головному принципу запропонованого нами підходу «Укрланд». Таким чином, було дотримано цілісність ідеї (загальна концепція та стиль), функціональне зонування (створення видових точок), візуальне поєднання елементів (естетичне сприйняття), врахування вимог навколишнього середовища та емоційно-сміслового навантаження композиції. Варто зазначити, що всі розглянуті рослини відповідають кліматичним та ґрунтовим умовам об'єкту дослідження, відрізняються невибагливістю та витривалістю, не потребують ретельного догляду при високому рівні декоративності. Обрані рослини є багаторічними, за винятком чорнобривця, який є самонасівною рослиною, швидко ростуть та пристосовані як для сонячного місця, так і для затінку. Враховуючи особливості ділянки, в експериментальному проєкті передбачено наступна кодово-символічна структура: дуб – міць, життя, вічність; верба – туга та сум за загиблими та водночас здатність до відродження; калина – незламність, опір, завзятість, гідність; чебрець – чистота, оновлення, спокій; чорнобривці – віра, затишок, символ майбутніх поколінь.

3.4. Проєктне рішення

Концептуально в проєктному рішенні для ділянки обрано форму неправильного овалу та застосовано принцип зонування території. Створено вхідну, центральну, прогулянкову зони та зону тихого відпочинку. З метою уникнення перевантаження композиції було прийняте рішення не використовувати кольорово насичені рослинні групи по всій території, натомість зробити плавний перехід від головних об'єктів до фонових. Таким чином простір ділянки дозволить відвідувачам вільно фокусуватись на окремих об'єктах композиції.

Головною ідеєю центральної зони (рис. 3.4.1. А, Б, В) є зосередження уваги на двох основних фігурах пам'ятнику, розташованих на відстані. Практичне втілення ідеї досягається завдяки організації вільного простору навколо фігур та фоновим рослинам (маки, калина та терен).

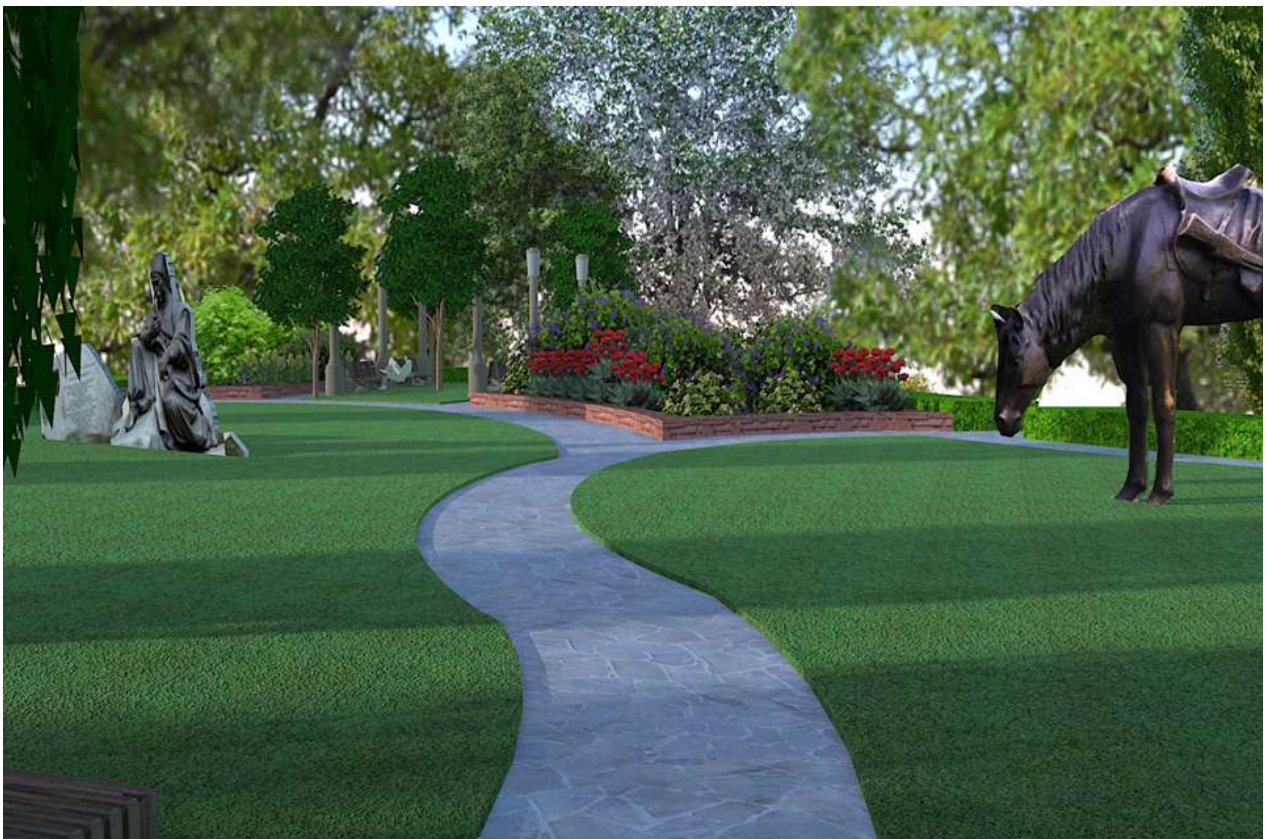
Зона тихого відпочинку у вигляді алеї з квітниками по обидва боки від неї (рис. 3.4.2. А, Б) надає відвідувачам можливість побачити постать козака з іншого ракурсу та начебто запрошує відпочити разом з ним під кронами дерев.

Прогулянкова зона (рис. 3.4.3. А, Б, В) розташована з іншого боку ділянки та з'єднана з центральною та зоною тихого відпочинку двома доріжками. Ширина доріжок передбачає безпечне користування ними як для дитячих візочків, так і для людей з обмеженими можливостями. Головними акцентами цієї частини є соняшники та чорнобривці, які гармонійно поєднуються на фоні дубів заднього плану, але в той же час висаджені у вигляді окремих композицій. Чорнобривці прикрашають міні-квітники, вмонтовані в садові лавки та завдяки своїй невибагливості не потребуватимуть особливого догляду. Соняшники візуально створюють ефект щільної стіни яскравого жовтого відтінку та на тлі блакитного неба нагадують про кольори державного прапора України. Цікавим є

той факт, що державні кольори прапора земель Нижньої Австрії є також синьо-жовті.

Генеральний план (рис. 3.4.5.) та вид на ділянку з висоти пташиного польоту (рис. 3.4.4.) дає загальне розуміння концепції запропонованого проєктного рішення з імплементацією експериментального підходу «Укрланд».

Візуалізація різних планів та ракурсів ділянки:

A

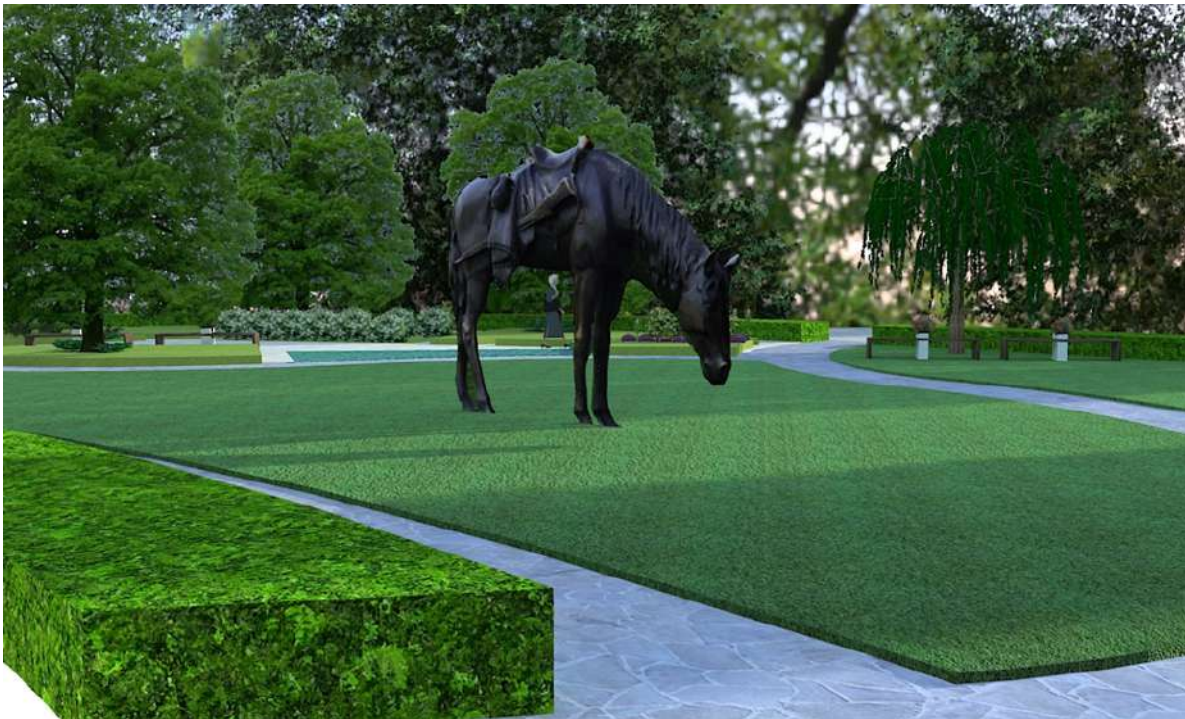
Б**В**

Рис. 3.4.1. Центральна зона: А- основна композиція ділянки; Б- візуалізація ділянки з боку фігури козака; В – візуалізація з боку фігури коня

А**Б**

Рис. 3.4.2. Зона тихого відпочинку: А- загальний вигляд; Б- вигляд з боку центральної зони.

A

Б

В

Рис. 3.4.3. Прогулянкова зона: А- композиція соняшників; Б- загальний план;
В- вигляд на центральну зону.

Рис. 3.4.4. Вид на ділянку з висоти пташиного польоту.

Рис. 3.4.5. Генеральний план.

3.5. Кошторис

До експериментальної частини роботи додано орієнтовний кошторис без урахування вартості будівельних матеріалів, будівельних та ландшафтних робіт.

№	Назва посадкового матеріалу	Одиниця виміру	Кількість	Вартість		
				За од., грн.	За од., евро.	Всього, грн./евро
1.	Калина звичайна (<i>Viburnum opulus</i>)	шт.	24	85	10.36	2040/ 248.64

2.	Барвінок (<i>Vinca</i>)	шт.	15	64	2.95	975/ 44.25
3.	Соняшник звичайний (<i>Helianthus annuus</i>)	шт.	23	45	1.40	1035/ 32.2
4.	Барвінок малий (<i>Vinca minor</i> `Atropurpurea')	шт.	4	65	3.10	260/ 12.4
5.	Чорнобривці (<i>Tagetes</i>)	шт.	30	57	2.65	1710/ 79.5
6.	Чебрець повзучий(<i>Thymus serpyllum</i> L.)	шт.	17	24	1.99	408/ 33.83
7.	Бузина чорна (<i>Sambucus nigra</i> L)	шт.	7	119	19.95	833/ 139.65
8.	Терен колючий (<i>Prunus spinosa</i> L.)	шт.	9	95	12.10	855/ 108.9
9.	Мак східний (Papaver orientale)	шт.	15	67	2.89	1005/ 43.35
10	Верба плакуча (<i>Salix babylonica</i>)	шт.	1	950	35.99	950/ 35.99
11	Страусове перо звичайне (<i>Matteuccia struthiopteris</i>)	шт.	11	90	4.94	990/ 54.34
12	Дуб звичайний(<i>Quercus robur</i> L.)	шт.	5	79	21.50	395/ 107.5
13	Тополя (<i>Populus</i>)	шт.	8	79	22.68	632/ 181.44
	Всього:					12 088грн 1121.99 євро

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Під час виконання кваліфікаційної роботи обґрунтовано використання національних українських рослин-символів для озеленення міських територій громадського користування. Зокрема, досліджено біологічні та декоративні властивості рослин, проаналізовано їх історико-культурне, обрядове, містичне та побутове значення.

Головний аспект роботи присвячений дослідженню смислокреативної функції рослин-символів, що створює єдиний культурний простір ландшафтної композиції. Продемонстровано, що використання рослин, наділених символізмом в українській культурі та фольклорі, з урахуванням загальноприйнятих принципів ландшафтного дизайну сприяє культурній ідентифікації, виробляє спільний зміст, транслює культурні цінності у майбутнє. На нашу думку, використання запропонованих рослин для ландшафтної організації простору зелених зон, де пріоритетним є саме символічно-сміслове навантаження, набуває особливої актуальності в сучасних тенденціях.

В ході дослідження проведено аналіз та моніторинг зарубіжного та вітчизняного досвіду ландшафтного проєктування зелених зон урбаністичного середовища. Проведені дослідження, на нашу думку, виявляють необхідність оновлення та осучаснення вітчизняного ландшафтного благоустрою парків, скверів та зелених зон загального користування. В будь який організації ландшафтного середовища важливий особливий підхід та стильова єдність. Крім того, питання національного самоусвідомлення і самовираження, які є дуже хвилюючими у наш час, стимулюють пошуки нових підходів та втілень в умовах сьогодення.

За результатами дослідження, виконаного в межах кваліфікаційної роботи, запропоновано оригінальний підхід «Укрланд», принцип якого полягає в облаштуванні окремих ділянок зелених зон урбаністичного середовища з використанням рослин-символів України. Цілями такого підходу є створення оригінального осередку, атмосфери національних образів-символів, що відображають історико-культурну спадщину та сприяють пропаганді культурних традицій, формуванню історичної свідомості та національної гідності. Вважаємо ці аспекти своєчасними та актуальними, особливо в умовах сьогодення.

Практична цінність підходу «Укрланд», втіленого в експериментальному проектному рішенні, полягає в можливості його застосування в ландшафтній організації ділянок та територій, що представляють нашу країну за кордоном – посольств, дипломатичних місій та інших державних установ. Крім того, принципи підходу можуть бути запропоновані для об'єктів, що пов'язані з Україною за межами країни – пам'ятникам, присвячені видатним українцям, вулицям, проспектам та майданам, що названі на честь України тощо. Вважаємо, що підхід «Укрланд» може бути рекомендований та ефективно втілений в ландшафтному проектуванні зелених зон загального користування під час післявоєнної розбудови нашої Держави.

ВИСНОВКИ

За результатами кваліфікаційної роботи підготовлено проектну пропозицію озеленення території парку «Тюркеншанц» згідно оригінального підходу «Укрланд» та з використанням рослин-символів України. Зокрема:

1. Досліджено декоративні та смислокреативні властивості національних рослин-символів та обґрунтовано їх використання для створення культурного простору ландшафтної композиції.
2. Здійснено підбір рослин згідно загальноприйнятих принципів створення ландшафтного дизайну та головному принципу експериментального підходу «Укрланд», якій полягає в облаштуванні окремих ділянок зелених зон урбаністичного середовища з використанням рослин-символів України.
3. Виконано збір та аналіз вихідних даних про об'єкт проєктування, що розташовується в м. Відень, Австрія.
4. На основі отриманих напрацювань розроблено цілісний, завершений проєкт, що включає необхідну документацію: генеральний план, ситуаційний план, візуалізацію та орієнтовний кошторис.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксельроз К.О. Щоденник. (рукопис, приватна колекція) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tyktor.media/kolonka/verba-i-kalyna>
2. Алергени рослинні. Довідник. Режим доступу: <https://alergia.com.ua/>
3. Білецькій П. Народні картини Козаки Мамаї // Журн. Родовід. Київ, 1997. – Ч.2(16). – С.28-35.
4. Брайченко О., Гримич М., Лильо І., Резніченко В. Україна. Їжа та історія. Київ, Брайченко О. Ю., 2021. 286 с.
5. Верба біла. Довідник. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://agrarii-razom.com.ua/plants/verba-bila>
6. Галерея мистецтв «Антиквар». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://antikvar.ua/kalynovi-beregy-prymachenko/>
7. Галерея мистецтв «Київ». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kyiv.gallery/samoilyk-olena/kartyna-verba-navesni-4735>
8. Галерея мистецтв. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://fama.ua/uk/p/kartina-kommunara-berkuty-barkhattsy>
9. Голда Д. Флора і фауна в поезії Тараса Шевченка : Нові пошуки, 1999.
10. Горошко О. М., Матушак М. Р. Цілюща сила калини. Буковинський державний медичний університет. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/czilyushha-syla-kalyny>
11. Гродзинський А.М. Лікарські рослини. Енциклопедичний довідник. Київ, 1992.
12. Дідух. Рукоділля. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vdomadobre.info/rukodillya/diduh-simvol-rizdva>

13. Дуб звичайний. Опис. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kvitkainfo.com/likarski-roslini/dub-zvychainyi.html>
14. Зборовик. Лікарські рослини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.zborovik.com.ua/post/>
15. Зузук Б. М., Куцик Р. В., Калина звичайна (*Viburnum opulus L.*). Архів
16. Ільїна Т. В., Андрусенко О. В. Фармацевтична енциклопедія. Вербa. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1692/verba>
17. Квіти. Енциклопедія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kviti.pp.ua/7253-chornobrivc-enciklopedya-kvtv.html>
18. Квіти та рослини. Довідник. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tdazovcable.kiev.ua/yakij-kvitka-u-duba-yak-viglyadayut-kviti-duba-dub-zvichajnij-quercus-robur/>
19. Кисличенко В. С., Дьяконова Я. В. Фармацевтична енциклопедія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/3398/kalina>
20. Кліматологія. Відень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hikersbay.com/climate-conditions/austria/vienna/>
21. Крафта UA. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://crafta.ua/products/1054973-gerdan-kalina>
22. Ландшафтний дизайн. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://prodachnikov.com/landshaftnyj-dizajn/598-timjan-v-landshaftnom-dizajne-47-foto.html>
23. Легенди рослинного світу. Портал управління культури. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kultura.sm.gov.ua/index.php/uk/5162-kjfhgkdfghdkg-s>

24. Листяні і квітучі кущі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://raiskikytochok.com.ua/ua/p1095350078-kalina-zvichajna-nanum.html>
25. Крамниця прикрас. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lianochko.com.ua/kramnycia-pykras/namysto-chornobryvci-koral-chervonyj/>
26. Майборода Д.В., Іванова О.Я. Звичаєво-традиційна обрядовість українських сімей, пов'язана з рослинами чорнобривців, маків та волошок. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://globalnauka.com/download/Krok_u_nauku3_tom2.pdf#page=113
27. Машковська С.П. Інтерв'ю. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://soncesad.com/statti/kviti/chornobrivczy/chornobrivczy-likuvalni-vlastivosti.html>
28. Онуфрійчук Ф. Світ рослин у творах Т. Шевченка / Ф. Онуфрійчук. – 1961.
29. Пахолук І. С. Троїцькі рослини як лікувальні засоби та обереги у традиційних віруваннях українців. Публікація ЛНУ, кафедра етнології, 2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/7-11.pdf>
30. Пахолук М. В. Інтерв'ю. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dnister.in.ua/articles/109071/scho-roboti-z-chornobrivcyami-misceva-roslina-yaka-zdatna-zaminiti-mazi-ta-liky>
31. Родоманова О.В. Обрядова семантика фітонімів та зоонімів у контексті українського весілля. (The ritual semantics of phytonyms and zoonyms in the context of the Ukrainian wedding). 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/23622/1/035.01>
32. Серебряков І. Г. Екологічна морфологія рослин. Життєві форми покритонасінних та хвойних / І. Г. Серебряков. – М. : Вища школа, 1962. – 378 с.

- 33.Символіка орнаментів традиційної української вишиванки. Стаття. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vikna.if.ua/cikavo/77938/view>
- 34.Смик Г.К. Корисні та рідкісні рослини України. — К., 1991
- 35.Солодовниченко Н.М. Фармацевтична енциклопедія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/75/chebrec>
- 36.Творчість Т.Г. Шевченка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tshevchenko.name/uk/Painting/Album1845/Andrushil.html>
- 37.Ткачова С.В., «Природа України в міфах та легендах». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/embed/01008yzy-1adf.docx.html>
- 38.Травницький Р. Інтерв'ю. Інша закарпатська кухня. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://varosh.com.ua/dumky/yako-yu-mozhe-buty-insha-zakarpatska-kuhnya-kolonka-roberta-travnyczkogo/>
- 39.Фармацевтична енциклопедія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2594/>
- 40.Флористика. Чорнобривці. . [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://floristics.info/ua/statti/sadivnitstvo/1867-chornobrivtsi-viroshchuvannya-posadka-i-sorti.html>
- 41.Чебрець. Культура. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://agrarii-razom.com.ua/culture/chebrec-povzuchiy>
- 42.Annieandre. Morphology. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.annieandre.com/language-flowers-in-france-meaning/>
- 43.Borzan Zelimir, University of Zagreb, Bugwood.org
- 44.Centre de la nature. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.agefotostock.com/age/en/details-photo/border-planted-with->

- yellow-tagetes-marigold-flowers-and-pennisetum-fountain-grass-plants-in-summer-centre-de-la-nature-public-garden-laval-quebec-canada/VG6-3483376
- 45.Educalingo. Словник. [Электронний ресурс]. Режим доступу: <https://educalingo.com/uk/dic-uk/chebrets>
- 46.Symbols and Culture. (2018). Cultural Anthropology. Retrieved January, 10, 2019, [in English]. [Электронний ресурс]. Режим доступу: <https://courses.lumenlearning.com/culturalanthropology/chapter/symbols-and-culture/>
- 47.Ukrinform [Электронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3459967-pered-posolstvom-rosii-u-vasingtoni-visadili-ukrainski-sonasniki.html>
- 48.TSN [Электронний ресурс]. Режим доступу: <https://tsn.ua/svit/u-vashingtoni-spivrobotnik-posolstva-rf-roztoptav-sonyashniki-yaki-tudi-prinesli-diti-2124523.html>